

AYOLLAR TOMONIDAN SODIR ETILADIGAN JINOYATLARNI OLDINI OLISHDA PROFILAKTIKA INSPEKTORINING UMUMIY CHORA-TADBIRLARI

Rasulov Asadbek Manzirjon o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi asosida ayollar jinoyatchiligining oldini olishda profilaktika inspektorining umumiy chora-tadbirlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada profilaktika inspektorining vazifalari, huquqiy maqomi, ayollar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarning sabablari va shartlari, shuningdek ularni bartaraf etishga qaratilgan individual, guruhli va ommaviy profilaktika usullari ko'rib chiqiladi. Xalqaro tajriba xususan, Skandinaviya, AQSh va Janubiy-Sharqiy Osiyo davlatlarining samarali profilaktika modellari O'zbekiston amaliyoti bilan qiyosiy tahlil asosida o'rganiladi. Ilmiy asosli taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: profilaktika inspektori, ayollar jinoyatchiligi, jinoyat profilaktikasi, individual profilaktika, O'zbekiston qonunchiligi, xalqaro tajriba, ijtimoiy reabilitatsiya.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the general preventive measures employed by prevention inspectors in combating crimes committed by women, within the framework of the legislation of the Republic of Uzbekistan, including the Law on Prevention of Offences, the Criminal Code, and other regulatory legal acts. The study examines the legal status, duties, and authority of prevention inspectors; the causes and conditions of female crime; and individual, group, and mass-level prevention strategies. International best practices from Scandinavian countries, the United States, and Southeast Asian nations are comparatively analysed in light of Uzbek legal and social realities. The article concludes with evidence-based proposals and recommendations.

Keywords: prevention inspector, female crime, crime prevention, individual prevention, Uzbekistan legislation, international experience, social rehabilitation.

Аннотация: В настоящей статье проводится научный анализ общих профилактических мер, применяемых инспекторами по профилактике в целях предупреждения преступлений, совершаемых женщинами, на основе законодательства Республики Узбекистан: Закона о профилактике правонарушений, Уголовного кодекса и иных нормативно-правовых актов. Рассматриваются правовой статус и обязанности инспектора по профилактике, причины и условия

женской преступности, индивидуальные, групповые и массовые методы профилактики. Международный опыт Скандинавских стран, США и государств Юго-Восточной Азии сравнительно исследуется с учётом реалий Узбекистана. Сформулированы научно обоснованные предложения и рекомендации.

Ключевые слова: инспектор по профилактике, женская преступность, профилактика преступлений, индивидуальная профилактика, законодательство Узбекистана, международный опыт, социальная реабилитация.

1. KIRISH

Ayollar jinoyatchiligi nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy, psixologik va iqtisodiy omillar bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar dinamikasining yillik 4–6 foizga o'sib borishi kriminologik ahamiyat kasb etmoqda. 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra, umumiy jinoyatchilik massivida ayollar ulushi 12,3 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 13,1 foizga yetdi.

Profilaktika inspektori - ijtimoiy nazorat mexanizmining hal qiluvchi bo'g'ini sifatida ayollar tomonidan jinoyat sodir etilishini oldini olishda muhim o'rin tutadi. Uning faoliyatining samaradorligi huquqiy bazaning puxtaligi, kasbiy tayyorgarlikning darajasi va qo'llanilayotgan metodologik usullar bilangina emas, balki jinoyatchi shaxsiga individuallik bilan yondashish orqali belgilanadi.

Ushbu maqolaning maqsadi O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi asosida profilaktika inspektorining ayollar jinoyatchiligini oldini olishdagi umumiy va maxsus chora-tadbirlarini kompleks tarzda tahlil etish, xalqaro tajribani o'rganish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

2. Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi: qiyosiy-huquqiy tahlil (O'zbekiston qonunchiligi bilan xalqaro normativ bazani solishtirish); statistik-empirik metod (Ichki ishlar vazirligi va Bosh prokuratura ma'lumotlari asosida jinoyatchilik dinamikasini o'rganish); tizimli tahlil (profilaktika mexanizmini yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqish); intervyu va so'rovnoma (profilaktika inspektorlari, jabrlanuvchilar va soha ekspertlari bilan suhbatlar); hamda insonparvarlik-kriminologik tahlil (gender omili va ayolning ijtimoiy maqomini hisobga olish).

Tadqiqot davomida O'zbekiston Respublikasining 2021-2025-yillarga oid kriminologik statistikasi, qonunchilik hujjatlari va xalqaro tashkilotlar -

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Jinoyatlarni oldini olish bo'yicha komissiyasi, INTERPOL, UNODC materiallari tahlil qilindi.

3. O'zbekiston qonunchiligi asosida huquqiy tahlil

3.1. Normativ-huquqiy baza

O'zbekiston Respublikasida profilaktika inspektorining faoliyatini tartibga soluvchi asosiy hujjat O'RQ-369-sonli "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi Qonun hisoblanadi. Mazkur qonun profilaktika subyektlari, ularning vazifalari, huquq va majburiyatlarini hamda profilaktika tartib-qoidalarini belgilab beradi.

Jinoyat qonunchiligi sohasida O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi jinoyatlar uchun javobgarlik va qayta jinoyat sodir etish holatlarini tartibga soladi. O'zbekiston Respublikasining «Ichki ishlar organlari to'g'risida»gi Qonuni profilaktika inspektorlarining huquqiy maqomi va vakolatlarini belgilaydi.

O'RQ-561-sonli "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi qonun oilaviy zo'ravonlikni oldini olishda profilaktika organlarining vazifalarini aniq belgilab beradi. O'RQ-562-sonli "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi qonun esa gender tenglikni ta'minlash mexanizmlarini tartibga soladi.

3.2. Profilaktika inspektorining huquqiy maqomi va vazifalari

"Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida»gi qonunga binoan, profilaktika inspektori muayyan hududda yashovchi shaxslar, xususan huquqbuzarlik sodir etish ehtimoli yuqori bo'lgan guruhlarni ro'yxatga olish va monitoring olib borish; jinoyat profilaktikasi bo'yicha individual hamda guruhli suhbatlar, ma'ruzalar va tadbirlar o'tkazish; oilaviy mojarolarni erta bosqichda aniqlash va bartaraf etishda vositachilik qilish; ijtimoiy himoyaga muhtoj ayollarni tegishli davlat organlariga yo'naltirish; ma'muriy nazorat choralarini amalga oshirish va hujjatlashtirish kabi vazifalarni bajaradi.

3.3. Ayollar jinoyatchiligining statistik ko'rinishi

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi ma'lumotlariga ko'ra (2024-yil), ayollar tomonidan eng ko'p sodir etiladigan jinoyatlar quyidagi jadvalda keltirilgan.

Jinoyat turi	Ulushi (%)	O'sish dinamikasi	Izoh
Moliyaviy va iqtisodiy jinoyatlar (firibgarlik, o'g'rilik)	32,4%	+5,1%	

Jinoyat turi	Ulushi (%)	O'sish dinamikasi	Izoh
Xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik	21,7%	+8,3%	
Giyohvand moddalar bilan bog'liq jinoyatlar	18,9%	+2,7%	
Bolalarga nisbatan jinoyatlar	11,2%	+1,9%	
Mansabga oid jinoyatlar va korrupsiya	9,4%	+3,1%	
Boshqa jinoyat turlari	6,4%	-0,8%	

1-jadval. Ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar tarkibi (2024)²

4. Profilaktika inspektorining umumiy chora-tadbirlari

4.1. Individual profilaktika bu profilaktika inspektorining eng asosiy va samarali faoliyat yo'nalishi hisoblanadi. "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonunning 29-moddasiga muvofiq, individual profilaktika quyidagi shakllarni o'z ichiga oladi: profilaktik suhbat -inspektor fuqaro bilan yakka tartibda o'tkazadigan tarbiyaviy muloqot; profilaktik nazorat - ro'yxatga olingan shaxslarning xulq-atvori, yashash tarzi va aloqalarini muntazam kuzatib borish hamda, ijtimoiy yordam va psixologik ko'mak yo'naltirish - ijtimoiy muammolarni bartaraf etish maqsadida tegishli xizmatlar bilan bog'lash..

4.2. Guruhli profilaktika

Guruhli profilaktika xavf guruhlariga kiruvchi fuqarolar bilan ishlashni o'z ichiga oladi. Bunda guruhli psixologik treninglar va ijtimoiy ko'nikmalar shakllantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar; qonuniy yordam va huquqiy savodxonlik bo'yicha seminarlar; ish bilan ta'minlash va kasbiy qayta tayyorlov dasturlariga yo'naltirish; ko'ngilli tashkilotlar va nodavlat tuzilmalar bilan hamkorlik asosida reabilitatsiya dasturlarini tashkil etish kabi shakllarda amalga oshiriladi.

4.3. Ommaviy profilaktika

Ommaviy profilaktika butun jamiyat yoki keng aholi qatlamlari bilan olib boriladigan ishlarni anglatadi. Profilaktika inspektori mahalla fuqarolar yig'ini bilan birgalikda huquqiy savodxonlik bo'yicha tadbirlar o'tkazadi; maktablar, kollejlarda va oliy ta'lim muassasalarida ayollar huquqlari va mas'uliyati bo'yicha ma'ruzalar beradi; ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali profilaktik ma'lumotlar tarqatadi; mahalla

inspektori, yoshlar yetakchisi va xotin-qizlar qo'mitasi bilan mushtarak reytda va tekshiruvlar o'tkazadi.

4.4. Oilaviy zo'ravonlikni oldini olishda maxsus choralar

“Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida”gi O'RQ-561-sonli qonunning 8-moddasiga muvofiq, profilaktika inspektori himoya orderini berishni talab qilish; zo'ravonlik holatlari bo'yicha tez-tez tashrif buyurish va voqeani protokollashtirish; jabrlanuvchi ayolni krizis markazlariga («1146» ishonch telefoni) yo'naltirish; bola va ayol manfaatlarini himoya qilish uchun vasiylik organlariga murojaat etish kabi maxsus vakolatlardan foydalanishi mumkin.

5. Xalqaro tajriba va qiyosiy tahlil

5.1. Skandinaviya modeli (Norvegiya, Shvetsiya, Finlyandiya)

Skandinaviya davlatlarining ayollar jinoyatchiligini profilaktika qilish modeli dunyodagi eng samarali tizimlardan biri hisoblanadi. Bu tizimning asosiy xususiyatlari: “Erta aralashish” (Early Intervention) dasturi; multidisiplinar jamoa yondashuvi (profilaktika inspektori, ijtimoiy xodim, psixolog va tibbiy mutaxassis birgalikda ishlaydi); qayta ijtimoiylashtirish dasturlari. Norvegiyada recidivizm darajasi 20 foizni tashkil etib, bu ko'rsatkich O'zbekiston bilan solishtirganda (38%) sezilarli darajada past.

5.2. AQSh tajribasi

Qo'shma Shtatlarda ayollar jinoyatchiligini oldini olishda gender-spetsifik yondashuv keng qo'llaniladi. “Trauma-informed Care” (travma hisobga olingan yordam) kontseptsiyasi, “Problem-solving courts” (muammo hal qiluvchi sudlar) tizimi asosiy vositalar hisoblanadi. Californiya shtatida 2015–2020 yillar orasida ayollar qayta jinoyat sodir etish darajasi 31 foizdan 22 foizga tushdi.

5.3. Janubiy-Sharqiy Osiyo modeli (Singapur, Malayziya)

Singapur profilaktika tizimi qat'iy huquqiy tartib va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning uyg'unligiga asoslanadi. “Community Court” tizimi, gender-sezgir politsiya xizmati (ayollarga nisbatan faqat ayol xodimlar murojaat qilishi), mahalla tashkilotlari bilan uzviy hamkorlik asosiy xususiyatlar hisoblanadi. Singapurda recidivizm darajasi 25 foizni tashkil etadi.

5.4. Xalqaro qiyosiy tahlil jadvali

Ko'rsatkich	O'zbekiston	Skandinaviya	AQSh	Singapur
Recidivizm darajasi	38%	20%	22%	25%

Ko'rsatkich	O'zbekiston	Skandinaviya	AQSh	Singapur
Multidisciplinar yondashuv	Qisman	To'liq	To'liq	To'liq
Reabilitatsiya dasturlari	Cheklangan	Keng	Keng	O'rta
Mahalla bilan integratsiya	Yuqori	O'rta	Cheklangan	Yuqori

2-jadval. Xalqaro qiyosiy tahlil: profilaktika tizimlarining asosiy ko'rsatkichlari

6. Mavjud muammolar va tavsiyalar

6.1. Mavjud muammolar

Tadqiqot jarayonida O'zbekistondagi profilaktika tizimida quyidagi tizimli muammolar aniqlandi: birinchidan, profilaktika inspektorlarining haddan tashqari bandligi, bir inspektor o'rtacha 800-1200 nafar nazorat obyektga mas'ul, bu esa individual ishning sifatini pasaytiradi; ikkinchidan, individual yondashuvning yetarli darajada qo'llanilmasligi ayollarning o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olmay, umumiy profilaktika usullarini qo'llanishi; uchinchidan, psixologik va ijtimoiy xizmat bilan integratsiyaning zaifligi; to'rtinchidan, krizis markazlari tarmog'ining yetarli emasligi, 2024-yil ma'lumotlariga ko'ra, Respublikada faqat 14 ta rasmiy krizis markazi mavjud, holbuki xalqaro me'yorga ko'ra har 100 000 aholiga kamida 1 ta bo'lishi lozim; beshinchidan, ma'lumotlar bazasining umumiy emasligi turli organlar alohida tizimda ishlaydi.

6.2. Takliflar:

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi takliflar ishlab chiqildi.

1. "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi Qonunga individual yondashuv tamoyillarini kiritish, xususan shaxsning jinsi, yoshi, oilaviy ahvoli va ijtimoiy sharoitini inobatga olishni belgilovchi maxsus moddani qo'shish.
2. profilaktika inspektorlari uchun travmani hisobga olgan yondashuv va psixologik aloqa bo'yicha majburiy malaka oshirish kurslarini joriy etish.
3. har bir MFYda profilaktika inspektori, ijtimoiy xodim, psixolog va huquqshunosdan iborat mobil profilaktika guruhini tuzish.
4. 2026-2030 yillar uchun davlat dasturi doirasida 60 ta yangi krizis markazi ochish.

5. IIV, prokuratura, Oila va xotin-qizlar qo'mitasi va ijtimoiy xizmatlar uchun yagona elektron platforma yaratish.

6. BMT Ayollar Tashkiloti (UN Women) va UNODC bilan texnik yordam shartnomalari imzolash.

7. XULOSA

Ayollar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarni oldini olish butun ijtimoiy himoya tizimining vazifasi bo'lib, profilaktika inspektori bu tizimning eng oldingi qatori hisoblanadi. Ushbu tadqiqot O'zbekistonda ayollar jinoyatchiligini oldini olish tizimi huquqiy jihatdan yetarli asosga ega bo'lishiga qaramasdan, amaliyotda individual yondashuvning zaifligi, multidisiplinar integratsiyaning yo'qligi va krizis markazlari tarmog'ining yetarli emasligi kabi tizimli muammolar mavjudligini ko'rsatdi.

Skandinaviya, AQSh va Singapur tajribasi shuni ko'rsatadiki, davlat-jamiyat sherikligiga asoslangan, travmani hisobga olgan va gender-spetsifik profilaktika modellari recidivizm darajasini 30–40 foizga kamaytirishi mumkin. Bu tajribalarni O'z bekiston sharoitiga moslashtirib joriy etish qonunchilik, kadrlar tayyorlash va ijtimoiy xizmatlar tizimini birgalikda isloh qilish orqali erishish mumkin bo'lgan maqsaddir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'RQ-369-sonli "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2014-yil 14-may. — URL: <https://lex.uz/acts/2537803> .

2. O'RQ-561-sonli "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2019-yil 2-sentabr. URL: <https://lex.uz/docs/-4494709>.

3. O'RQ-562-sonli "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, URL: <https://lex.uz/docs/-4494849>.

4. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi, 1994-yil 22-sentabr (2023-yil tahriri). URL: <https://lex.uz/docs/-97664>

5. O'zbekiston Respublikasining "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi Qonuni, URL: <https://lex.uz/docs/-122651>

6. O'z bekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi. Jinoyatchilik holatiga doir yillik tahliliy ma'lumotnoma: 2024-yil. Toshkent: IIV Axborot-tahlil markazi, 2025.

7. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi. 2024-yilgi yillik hisobot. Toshkent, 2025.

9. Qodirov B.X., Toshmatov A.R. Kriminologiya: darslik. Toshkent: O'z TDYU, 2022. — 480 b.
10. Raximova D.S. Ayollar jinoyatchiligi va uni profilaktika qilish muammolari. Toshkent: Fan, 2021. — 240 b.
11. Daly K., Chesney-Lind M. Feminism and Criminology // Justice Quarterly. 1988.-Vol. 5(4).P. 497–535. DOI: 10.1080/07418828800089871
12. Bloom B., Owen B., Covington S. Gender-responsive Strategies: Research, Practice, and Guiding Principles for Women Offenders. Washington: National Institute of Corrections, 2003.
13. Farrall S., Calverley A. Understanding Desistance from Crime. London: Open University Press, 2006.
14. Norwegian Correctional Service. Annual Statistics on Recidivism. Oslo: Ministry of Justice and the Police, 2023.
15. California Department of Corrections and Rehabilitation. Women Offender Programs and Services. Sacramento: CDCR, 2021.
16. Singapore Ministry of Home Affairs. Singapore Prison Service Annual Report 2022. Singapore: MHA, 2022.
17. UNODC. Global Study on Homicide: Gender-related Killing of Women and Girls. Vienna: United Nations, 2023.
18. UN Women. Ending Violence against Women: Theory of Change. New York: United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women, 2022.
19. Антонян Ю.М. Преступность среди женщин. М.: Российское право, 2004.-254 с.